

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

Сьогодні багато дослідників цікавляться поняттям правової допомоги, тривають наукові дискусії щодо характеру та природи правової допомоги, існує багато підходів до визначення самого поняття правової допомоги. Широко обговорюється співвідношення понять «правова допомога» та «захист від обвинувачення». Незважаючи на численні публікації, присвячені цим питанням, переважна більшість з них присвячена безоплатній правовій допомозі та проблемам її реалізації в Україні. Поняттю ж правової допомоги в цілому приділяється не така увага, якої воно потребує. Це можна пояснити тим, що інтерес до категорії правової допомоги в більшості випадків пов'язаний безпосередньо із наданням та отриманням цієї допомоги. Проте знання про поняття правової допомоги дозволять більше зрозуміти сутність цієї категорії, розібратися із видами правової допомоги та зі шляхами її отримання і надання.

Як вже зазначалося, останніми роками вчені почали частіше звертатися до проблеми отримання і надання правової допомоги. Одні з них робили акцент на вивченні правової допомоги у конституційному праві (Н. В. Альбрант, Т. І. Лыбіна, О. В. Кривоносова, А. Г. Манафов, Р. Г. Мельниченко), другі розглядали роль адвокатів і нотаріусів у процесі надання правової допомоги, треті — правову природу адвокатської діяльності, статус адвоката і організацію діяльності адвокатури. Окремі аспекти забезпечення особі права на правову допомогу у різних сферах державної діяльності досліджувались у роботах О. М. Бандурки, Т. В. Варфоломеевої, А. Т. Комзюка, В. В. Копейчикова, О. Ф. Скакун, П. М. Рабіновича та ін.

Вагомий внесок у розробку проблеми зробили російські вчені А. Я. Азаров, В. Н. Бутилін, Н. В. Вітрук, Л. Д. Воєводін, Г. А. Гаджієв, С. Ф. Качек'ян, Ю. А. Коричев, Л. Г. Кучерін, В. М. Лебедев, В. О. Лучин, Є. А. Лукашина, Ю. А. Тихомиров та ін.

Варто зазначити, що дослідження інституту правової допомоги з позиції конституційного права, як правило, зводяться до аналізу самого права на правову допомогу, його особливостей як елемента конституційного статусу людини і громадянина. Конституційне право на кваліфіковану правову допомогу належить до інституту основних прав і свобод людини і громадянина, які лежать в основі правового статусу особистості. Дане право, з одного боку, є одним з найважливіших прав людини і громадянина, а з іншого — гарантією дотримання комплексу інших прав особистості.

Юридична природа права на правову допомогу містить у своєму нормативному змісті єдність матеріального і процесуального начал, воно може розглядатися як право-гарантія, яке повинно забезпечити належні юридичні умови для послідовної реалізації права і ефективного досягнення громадянами юридичних цілей [1, 18–19].

У загальному вигляді правову допомогу розглядають як міжгалузевий інститут [2, 375], що об'єднує в собі правові норми, які становлять основу для діяльності державних і громадських органів, спрямованих на надання громадянам і організаціям правової допомоги. У вузькому сенсі — це система дій, спрямованих на забезпечення і захист прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб.

Сьогодні не існує однозначного визначення поняття правової допомоги. У дже-релах ми можемо зустріти такі трактування даної правової категорії:

– правова допомога — це допомога, яка надається лише у разі захисту від обвинувачення у кримінальних справах тільки адвокатами;

– правова допомога — це будь-який вид правової допомоги, за винятком захисту особи від обвинувачення у кримінальних справах, який є однопорядковим з правовою допомогою поняттям і не включається до останнього [3, 21];

– правова допомога — це будь-який вид допомоги, який надається адвокатами, на відміну від приватно-практикуючих юристів, які не є адвокатами (фахівці у галузі права), та юридичних осіб приватного права (юридичних фірм, юридичних компаній), що надають правові послуги;

– правова допомога — це будь-яка допомога правового характеру, яка надається безоплатно на підставах, визначених законом, та суб'єктами, передбаченими у законі [4]. За критерієм оплатності (безоплатності) правова допомога відрізняється від правових послуг, які завжди надаються на платній основі згідно з положенням Цивільного кодексу України [5].

Російські вчені пропонують такі визначення «кваліфікованої юридичної допомоги»:

– це діяльність осіб, що володіють спеціальними знаннями в галузі права, для надання якісних правових послуг [6, 39];

– це консультаційні послуги і представництво інтересів [7, 156];

– це не стільки право підозрюваного, обвинуваченого, підсудного мати захисником будь-яку особу, яку він вважає кваліфікованою, скільки залучення для здійснення захисту особи, що дійсно володіє відповідними професійними навичками (адвокат) [8, 9];

– це гарантована законом можливість особи отримати необхідну допомогу від осіб, що володіють спеціальними юридичними знаннями, уміннями і навичками, що дозволяє людині ефективно захищати і відстоювати свої права і законні інтереси [9, 130].

У юридичній літературі поряд з поняттям «правова допомога» використовують поняття «юридична допомога», «правові послуги», «юридичні послуги». Деякі вчені вважають дані поняття синонімами, тобто різними назвами одного й того ж явища [10, 11]. Інші ж розкривають зміст і ознаки поняття «правова допомога» через доступ до юридичних благ у вигляді юридичних послуг [11, 13].

У свою чергу В. В. Печерський навпаки не ототожнює дані поняття і виділяє такі ознаки правової допомоги:

– дія на елемент життєдіяльності конкретної фізичної чи юридичної особи несприятливих факторів, що викликають загрозу природного здійснення правового статусу;

- професійна діяльність юриста, спрямована на розуміння доконфліктної чи конфліктної ситуації, яка склалася і загрожує нормальній реалізації прав і свобод фізичної чи юридичної особи, які звернулися за допомогою;
- укладення угоди про надання правової допомоги;
- співпраця особи, що потребує правової допомоги, з вибраним нею юристом, спрямована на повідомлення її, надання інформації, передачу документів, речових доказів;
- професійна таємниця як обов'язковий елемент довіри між юристом і особою, що потребує правової допомоги;
- незалежність юриста від інших фізичних і юридичних осіб;
- наявність особливих (здебільшого врегульованих законодавством) засобів, прийомів і способів надання юридичної допомоги;
- неможливість гарантії позитивного результату при наданні правової допомоги [12, 34].

Існує також точка зору, згідно з якою, правова допомога, що надається адвокатами, є послугою [13, 31, 32; 14, 35–37].

Такої думки дотримується і Конституційний Суд України — у своєму рішенні від 16 листопада 2000 р. № 13-рп/2000 у справі за конституційним зверненням громадянина С. щодо офіційного тлумачення положень ст. 59 Конституції України, ст. 44 Кримінально-процесуального кодексу України, ст. ст. 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) визначено поняття «право на правову допомогу» як гарантована Конституцією України можливість фізичної особи одержати юридичні (правові) послуги [15, 24–30].

У Конституції України [16] поряд із терміном «правова допомога» вживається й таке поняття, як «захист від обвинувачення». Звичайно, виникає питання, чи охоплюється даний напрям діяльності поняттям «правова допомога». Сьогодні це запитання породжує наукові дискусії.

Основна відмінність між поняттями «правова допомога» і «захист від обвинувачення» вбачається в суб'єкті надання правової допомоги. Ці поняття є суміжними, оскільки вони містять однакові цілі, що можна визначити як охорону прав, свобод і законних інтересів [1, 21].

У кримінальному процесі захисник поєднує захист і надання правової допомоги. Це можна чітко довести на прикладі ст. 44 Кримінально-процесуального кодексу України [17, 200], норми якої визначають, що захисником може бути не тільки адвокат, але і родичі, опікуни, піклувальники за згодою підсудного. Ці особи можуть не володіти юридичними знаннями, а значить, не можуть надавати правову допомогу, хоч і здійснюватимуть захист.

Класифікація правової допомоги за різними критеріями є важливим питанням, яке дозволяє глибше зрозуміти поняття правової допомоги, її сутність та особливості.

В. Ю. Панченко пропонує таку класифікацію правової допомоги особистості за різними критеріями. Слід відзначити, що в Конституції Російської Федерації використовується поняття «юридична допомога», тому російські спеціа-

лісти, зокрема В. Ю. Панченко, оперують саме поняттям юридичної допомоги. Вчений розглядає види юридичної допомоги по відношенню до особистості як суб'єкта правової допомоги. Проте його позиція може поширюватися на правову допомогу не тільки індивідуальним, але й колективним суб'єктам.

Отже, по-перше, по відношенню правової допомоги як діяльності суб'єкта надання до правової діяльності одержувача правова допомога поділяється на: безпосередню правову допомогу як вчинення юридичних дій в інтересах суб'єкта, який отримує допомогу, по реалізації його прав, свобод та законних інтересів та опосередковану правову допомогу, яка полягає в доведенні до суб'єкта одержання засобів юридичного характеру (правових знань, навичок, правової інформації, в тому числі матеріалізованих в документах-носіях), що формують готовність до самостійного здійснення ним дій для подолання проблемної правової ситуації.

Безпосередня правова допомога являє собою діяльність суб'єкта надання, що виражається у здійсненні конкретних дій, що прямо впливають на проблемну життєву ситуацію для задоволення інтересів суб'єкта отримання. При цьому типі допомога як діяльність помічника актуально включена в перебіг діяльності суб'єкта, що потребує допомоги.

Опосередкована допомога виражається в адресному наданні суб'єкту, який потребує допомоги, доступних засобів для самостійної внутрішньо або зовнішньо вираженої активності для подолання проблемної життєвої ситуації. В рамках цього типу залежно від характеру засобів, що надаються, виділяється два види допомоги: надання матеріальних засобів і надання інтелектуальних ресурсів, що включають інформування, консультації, повчальну допомогу.

По-друге, за суб'єктами, залученими в процес надання правової допомоги, допомога може бути: двосуб'єктною, що має місце тільки в рамках відносин (взаємодії) між суб'єктом отримання і суб'єктом надання та багатосуб'єктною — допомога, в процесі якої беруть участь не тільки суб'єкти одержання і суб'єкти надання, але й інші соціальні суб'єкти (громадяни, їхні колективи, організації, органи влади тощо).

По-третє, за ступенем активності одержувача в процесі допомоги, допомога може бути розділена на допомогу за активною участю одержувача у перетворенні проблемної життєвої ситуації та на допомогу за відсутністю участі одержувача в перетворенні проблемної життєвої ситуації.

За строковим відношенням проблемної життєвої ситуації до життєдіяльності суб'єкта отримання і завданням допоміжного впливу правова допомога може бути поділена на: долаючу та профілактичну.

Долаюча допомога передбачає існування проблемної життєвої ситуації на момент звернення по допомогу і завдання помічника — відповідними засобами подолати проблемну ситуацію, якнайповніше при цьому реалізуючи інтереси суб'єкта отримання правової допомоги.

Профілактична (превентивна) допомога здійснюється при можливій проблемній життєвій ситуації, коли є вірогідність настання останньої у майбутньому і коли необхідно попередити (запобігти) саму проблемну життєву ситуацію

або пом'якшити її прогнозовані негативні наслідки. В рамках профілактичної допомоги виділяють первинну та вторинну профілактичну допомогу.

За волевим критерієм правову допомогу можна класифікувати на добровільну та обов'язкову.

Добровільна допомога здійснюється за бажанням суб'єкта, який потребує правової допомоги. В таких випадках виникненню відносин між суб'єктом надання та суб'єктом отримання передуює звернення останнього по допомогу. Звернення передбачає активну діяльність суб'єкта отримання, направлену на пошук вирішення своєї проблеми, усвідомлення ним неможливості її вирішення без професійного втручання.

Обов'язкова (примусова) допомога може мати місце, по-перше, за відсутності волі суб'єкта, що потребує допомоги, коли дефекти у свідомо-вольовій сфері перешкоджають розумінню одержувачем допомоги своїх інтересів, та, по-друге, всупереч волі суб'єкта, що потребує правової допомоги, коли допомога викликана необхідністю забезпечення публічного інтересу.

За економічним (матеріальним) критерієм — умовами, на яких суб'єкт, що потребує допомоги, вправі розраховувати на професійне сприяння, допомога може бути безоплатною та платною.

Платна допомога завжди передбачає наявність певних стосунків, у яких суб'єкт надання допомоги має право отримати винагороду (гонорар) за надання допомоги, а на суб'єкті одержання допомоги лежить обов'язок заплатити цю винагороду за надання йому правової допомоги [18, 12–14, 21–22].

9 червня 2006 року Указом Президента України схвалено Концепцію формування системи безоплатної правової допомоги в Україні [19], якою встановлюються загальні принципи формування і функціонування системи безоплатної правової допомоги, а також повного або часткового фінансування правової допомоги за рахунок коштів державного бюджету.

Зазначеною Концепцією передбачено, що система надання безоплатної правової допомоги в Україні має включати два види безоплатної правової допомоги: первинної та вторинної.

Безоплатна первинна допомога має включати надання правової інформації, правових консультацій та роз'яснень, складання правових документів (звернень, довідок, запитів тощо), крім процесуальних, допомогу в доступі до вторинної безоплатної правової допомоги та альтернативних форм вирішення спору, зокрема медіації (посередництва).

Метою безоплатної вторинної правової допомоги має бути забезпечення рівних можливостей доступу осіб до правосуддя. Безоплатна вторинна правова допомога включає складання процесуальних документів, захист від обвинувачення, представництво особи в судах та інших державних органах.

На сьогоднішній день багато вчених праць присвячено саме безкоштовній правовій допомозі. Актуальність цього питання обумовлюється соціальними процесами, які відбуваються у суспільстві. Надання безкоштовної правової допомоги соціально незахищеним верствам населення, а також іншим особам, що її потребують, є не тільки частиною державних гарантій із забезпечення

прав, свобод і законних інтересів індивідів, але й важливим елементом соціальної політики держави в цілому.

Говорячи про види правової допомоги, слід виділити таке поняття, як суб'єкти правової допомоги. Слід зауважити, що підходити до визначення такого роду суб'єктів можна з двох боків: по-перше, це особи, які мають право надавати правову допомогу; по-друге, це коло осіб, які мають право на отримання правової допомоги. Розглянуті вище види правової допомоги відштовхуються переважно від фізичної особи як такого суб'єкта правової допомоги, який має право на її отримання. Безперечно, суб'єктами безоплатної правової допомоги можуть бути тільки фізичні особи. Проте, коли мова йде про оплатну правову допомогу, суб'єктами, що можуть її отримувати, можуть бути не тільки фізичні, але й юридичні особи.

Можна зробити висновок, що вивчення поняття правової допомоги та розгляд її різноманітних складових являють собою важливу дослідницьку ланку, яка забезпечує розвиток механізму отримання і надання правової допомоги індивідуальним та колективним суб'єктам.

Література

1. Паливайко В. С. Поняття і значення правової допомоги в Україні / В. С. Паливайко // Юриспруденція: теорія і практика. — 2009. — № 2.
2. Кельмап М. С. Загальна теорія держави і права : підручник / М. С. Кельмап, О. Г. Мурашиц, П. М. Хома. — Л. : Повий світ — 2000, 2003.
3. Бірюкова А. М. Щодо проєкту закону України «Про правову допомогу», розробленого Міністерством юстиції України : зауваження і пропозиції / А. М. Бірюкова, С. В. Гончаренко // Адвокат. — 2004. — № 2.
4. Волков А. Бесплатная юридическая помощь / А. Волков, А. Гаврушко // Юридическая практика. — 2003. — 12 авг.
5. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Офіційний вісник України. — 2003. — № 11. — Ст. 46.
6. Певская О. В. Что такое квалифицированная юридическая помощь? / О. В. Певская // Адвокат. — 2004. — № 11.
7. Кудрявцева А. В. Участие адвоката-защитника на стадии предварительного расследования и в суде первой инстанции : монография / А. В. Кудрявцева, В. С. Попов. — Челябинск : Полиграф Мастер, 2006.
8. Орлов А. В. Конституционные нормы, обеспечивающие право на защиту в российском уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А. В. Орлов. — Саратов, 2004.
9. Смагин Г. А. Конституционно-правовые вопросы оказания юридической помощи в Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук / Г. А. Смагин. — М., 2003.
10. Ильина Т. И. Обязательства по оказанию правовых услуг в Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Т. И. Ильина. — 2007.
11. Мельниченко Р. Г. Конституционное право на юридическую помощь : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Р. Г. Мельниченко. — Волгоград, 2001.
12. Печерский В. В. Юридическая помощь и юридическая услуга: формирование и сравнительное понятие / В. В. Печерский // Юстиция Беларуси. — 2005. — № 7.
13. Милитчук М. Д. А все-таки адвокатські об'єднання можуть бути платниками єдиного податку / М. Д. Милитчук // Адвокат. — 2004. — № 2.
14. Фетюхип М. И. Договор возмездного оказания услуг / М. И. Фетюхип, Ю. М. Фетюхип, А. Н. Хабаров. — Волгоград, 2001.
15. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Д.І. щодо офіційного тлумачення ст. 59 Конституції України та ст. 44 КПК України від 16.11.2000 р. // Вісник Конституційного Суду України. — 2001. — № 9. — С. 24-30.

16. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
17. Кримінально-процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В. Т. Мала-репка, В. Г. Гопчарєпка. — 3-тє вид., переробл. та допов. — К. : Юрисконсульт, КНТ, 2006.
18. Папченко В. Ю. Юридическая помощь личности: общетеоретический аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. Ю. Папченко. — Краснодар, 2004.
19. Про Концепцію формування системи безоплатної правової допомоги в Україні : указ Президента України від 9 черв. 2006 р. // Урядовий кур'єр. — 2006. — 21 черв.

Анотація

Личко В. С. Попяття та види правової допомоги. — Стаття.

Стаття присвячена поняттю і видам правової допомоги. У ній досліджуються підходи до визначення поняття правової допомоги, її характеру та природи, а також співвідношення поняття правової допомоги з такими поняттями, як «юридична допомога», «правові послуги», «юридичні послуги». Прислідється увага співвідношенню понять «правова допомога» та «захист від обвину-вачества». Надається класифікація правової допомоги за різними критеріями, в тому числі, за критерієм оплатності.

Ключові слова: правова допомога, безоплатна правова допомога, індивідуальні та колективні суб'єкти правової допомоги.

Summary

Lychko V. S. Concept and types of legal aid. — Article.

This article is devoted a concept and will give out legal aid. In it going is probed near determination of concept of legal aid, its character and nature, and also correlation of concept of legal aid, with such concepts as a «legal help», «legal services», «juridical services». Attention correlation of concepts «juridical aid» is spared and «protecting from a prosecution». Classification of legal aid is given on different criteria, in a that number, after the criterion of payment.

Keywords: legal aid, free legal aid, individual and collective subjects of legal aid.

УДК 340.132:341

О. М. Іванченко

НОРМИ НАЦІОНАЛЬНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА: КОЛІЗІЇ ТА ВЗАЄМОДІЯ

Міжнародне право є складовою частиною національної системи права кожної сучасної держави. Ця інтеграція відбувається в самому процесі укладання державою різного роду договорів з іншими державами (угод, конвенцій), підписанням міжнародних декларацій, а також внаслідок вступу держави до міжнародних організацій. У цих актах акумулюється досвід міждержавного спілкування.

Складається, таким чином, особлива галузь наддержавного права, що за необхідністю включається у структуру національного права в цілому, незалежно від того, зафіксовано чи ні такий стан системи права спеціально в законі.

Конституція України містить норму про те, що загальновизнані принципи і норми міжнародного права і міжнародні договори України є складовою частиною її правової системи. Якщо міжнародним договором України встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені законом, то застосовуються норми міжна-